

3
KNUT FOLKESSON OCH HANS FÖREGÅNGARE
Å SÄBY

Ej heller om den andra hufvudgården i komplexet, Säby, har man några bestämda data före den tid, då gården blef Bo Jonssons egen-
dom. Det skedde den 9 januari 1371, då denne tillbytte sig Säby
och några gårdar i Wist socken af Volrad Drekow och hans hustru,
fru Sigrid Håkansdotter, som i stället erhöilo i utbyte gården Lilje-
stad i Skönberga socken¹.

Så vanligt som gårdsnamnet är, kan det dock tänkas att samma gård

1 Perg. 1371 9/1 UB. Tryckt nedan sid. 353.

åsyftas i något äldre bref, där namnet Säby förekommer. Så t. ex. har domprosten Björn i Linköping ägt en gård Säby, som han den 31 mars 1319 donerade till en prebenda i Linköping. Då Björn äfven ägde jord i Risnäs och Byrstorp (Birgerstorp) i Wist socken, och då han i sitt testamente samma dag äfven ihågkom Husby prästbord med gåfvor, är det måhända icke alldeles uteslutet, att äfven Säby varit den i samma socken belägna gården. Mest sannolikt är dock, att här afses Säby i S:t Lars socken bredvid Linköping, hvilket sedermera var prebendehemman - i synnerhet som här nedan kunna anföras skäl för att Säby i Wist vid denna tid tillhörde andra personer¹.

Full visshet om gårdens identitet har man först i det nämnda bytesbrevet af 1371, hvarigenom Sigrid Håkansdotter och hennes man lämna Bo Jonsson sitt gods »Säby-Wist med thy i Hovathorp är» och allt det som därunder af ålder legat hafver och all deras egendom i Säby och i Wist socken. Då Bo Jonsson senare på året erhöll fasta på förvärfvet, uppräknas »fyra attungar i Säby-Wist, nio attungar i Hagha, i Hovathorp nio spans afgäld», jämte torpen Högama och Mangslöxmala, en half attung i Risnäs skog och en ägodel i Hovathorp skog samt ett ålfiske, liggande invid Säby².

Inför rätten var det fru Sigrid och ej hennes man, som »lot välborne manne Bo Jonsson faste och skäl efter landslagen uppå godsen». Tydligen var det således hon själf, som var gårdarnas ägarinna. I bytesbrevet förekommer emellertid en passus, som tyder på att fru Sigrid icke var ensam bestämmande öfver egendomen. Vid öfverlåtelsen nämnes också en Märta Knutsdotter, som säger sig godkänna sin moder fru Sigrids uppgörelse, och förbindelsen utfärdas både i Volrads, Sigrids och Märtas namn.

Såsom framgår af fastebrevet hade fru Sigrid förut varit gift med drotsen Nils Turesson (Bjelke). Om Märta verkligen var fru Sigrids dotter, måste man förutsätta, att denna varit gift ytterligare en gång, och skulle i så fall Säby kommit i Sigrids händer genom den förste mannen, eftersom Märta Knutsdotters godkännande fordrades vid uppgörelsen.

Hvem var då denna Märta Knutsdotter och hvem var hennes far? I bevarade urkunder från slutet af 1300-talet förekomma flera personer med detta namn, de flesta gifta med någon frälseman. Om ingen af dessa finnes emellertid någon uppgift, som tyder på vederbörandes identitet med fru Sigrids dotter. J

1 Ridderstad, Östergötlands Beskrifning, gissar, att ett Säby, som 1256 doneras af Svantepolk Knutsson (Sv. Dipl. I: 432) är det här ifrågavarande. Då gården emellertid säges ligga i Kind, är det tydligen Säby i Hägerstad s:n, som åsyftas.

2 Perg. 1371 5/in UB. Då själfva bytesbrevet är skadadt af fukt, har i stället fastebrevet här bredvid reproducerats.

Däremot har i en släktbok påträffats en anteckning, som då den sammanställes med fragmentet af det original, från hvilket den är hämtad, synes gifva klafven för en identifiering. Det är i Utters *Collectanea Genealogica* - nedskrifven på 1600-talet och ganska rik på utdrag ur bref och minnesmärken, som numera äro förkomna. Vid redogörelsen för den släkt, som förde ett griphufvud i sitt vapen, står följande: »Hic requiescat Margareta filia domini Kanuti Folckeson (förer griphufvud) illustris in parochia Wijst» - hvilket tydligen är inskriften å en grafsten, där gripvapnet varit inhugget.

De sista orden, som tala om verksamhet i Wist socken, föra tanken osökt till den Märta Knutsdotter, som deltog vid öfverlåtelsen af Säby till Bo Jonsson. Och att det verkligen är hon, som åsyftas, det har sedermera fått ett än starkare indicium däraf, att den grafsten, som Utter åberopar, återfunnits just i Wist kyrka.

Vid den undersökning, som för föreliggande arbete gjordes i den s. k. Säbygrafven i Wist kyrka sommaren 1922, påträffades i det igenmurade grafkapellet under koret fragment af en grafsten, hvars ålder måste hänföras till 1300-talet och där gripvapnet kunde skönjas jämte följande rester af mskriften: ». . . a filia domini Kanuti . . . illustris².

Tydligen har denna sten legat ofvan jord, då den uppmärksammats af Utter eller hans sagesman, men sedermera nedlagts i Säbygrafven - kanske såsom stöd för en kista, men kanske också därför att Germund Cederhjelm, som med stolthet talade om grafkoret såsom »Säby forne possessorers grifteställe», ville förläna enivärdig plats åt den sten, å hvilken han igenkände samma vapen, som Bo Jonsson förde i skölden. Om också det ord, som står närmast efter »Kanuti» numera svårigen kan uttydas till något begripligt namn, så är det dock intet tvifvel underkastadt, att här åsyftas den bekante riddaren och riksrådet Knut Folkesson - den ende riddare med namnet Knut, som vid denna tid förde ett griphufvud i sitt vapen - och att Margareta Knutsdotter, som å grafstenen omtalas, är densamma som deltog vid öfverlåtelsen af Säby 1371.

Efter denna tämligen oomtvistliga dokumentering måste man antaga, att Sigrid Håkansdotter före äktenskapet med Nils Turesson var gift med Knut Folkesson. Därom talas visserligen ej i bevarade urkunder eller släktböcker, men något som direkt motsäger en sådan slutsats finnes ej heller. Herr Knut var visserligen år 1319 gift med Margareta, en dotter till marsken Torkel Knutsson, men detta hindrar ej, att han senare blifvit gift med Sigrid Håkansdotter. Han afled omkring 1349, och först efter denna tid har Nils Turesson

1 Riksarkivets samling Genealogica 4I (förut H. 15) fol. 27.

2 Om denna undersökning, som utfördes på. Vitt. Akad:s uppdrag af lic. Erik Lundberg, se vidare nedan vid redogörelse för släkten Cederhjelm (Kap. VI o. VÄ).

blifvit gift med fru Sigrid - såsom senare skall visas. Med antagandet stämmer väl den omständigheten, att Nils Turesson år 1351 skänkte penningar till Askaby kloster såsom själagift för Knut Folkesson. Detta kan mycket väl ha skett i samband med giftermålet med hans enka. Då inga handlingar med visshet ådagalägga, att Knut Folkessons släktgren fortlefvat, kan Margareta ha varit den enda ättling, som 1371 haft arfsrätt efter honom. Och har Knut Folkesson varit den »i Wist socken frejdade» mannen, har uppenbarligen äfven Säby, som af hans enka öfverläts med dotterns samtycke, ingått i Knut Folkessons domäner.

Därmed skulle Säbys ägarelängd kunna ledas tillbaka till en af de mest kända af våra äldre medeltidssläkter, den s. k. Algotsönernas släkt, som förde ett griphufvud i sitt vapen, d. v. s. bilden af en fantasifågel, som har plats endast i heraldiken och hvars hufvud skiljer sig från örnen genom det från hjässan uppstigande spetsiga örat. Släktens äldste med säkerhet kände medlem var riddaren Algot Brynulfsson, som omtalas redan 1260 och som några år efteråt kallas

46. Margareta Knutsdotters gravsten i Wist kyrka.
Teckning af E. Lundberg 1922.

lagman i Västergötland. Af allt att döma intog släkten redan dessförinnan en ledande ställning i Västgötabygden, där den hade hufvuddelen af sina egendomar, och tydligen tillhörde den de exklusiva kretsar, som på den höga bördan fotade sin samhällsställning. Liksom många af stormanssläkterna på denna tid vågade den trotsa konungamakten, men Magnus Ladulås visste också att häfda statens rätt, då någon satte sig öfver lagarna.

I alldeles särskild grad fick Algot Brynulfssons släkt erfara detta, då en af Algots många söner, Folke Algotsson, med hjälp af sin broder Karl bortröfvade en dotter till Östgöotalagmannen Svantepolk Knutsson och med henne flydde till Norge - om man nu får tro en berättelse, som i flera medeltida krönikor har sin dokumentering. En sådan händelse väckte naturligtvis på sin tid ett oerhördt uppseende, i synnerhet som den unga flickan skall ha varit trolofvad med en dansk herreman och hennes fader var nära befryndad med det danska kungahuset. Skandalen förminskades ej därigenom att hennes släkt förut varit utsatt för något liknande. Hennes egen mormoder, konung Sverkers dotter, hade blifvit rövad till och med ur Vreta kloster, då den djärfve Sune Folkesson ryckt henne åter ut till det pulse-rande lifvet. Nu som då fann folkvisan ett ypperligt stoff för romantiska utsirningar, medan annalerna i mera torra ordalag förevigade intrycket.

Men ansågs tilltaget hänsynslöst, så blef också straffet därefter.

Vare sig det var politiska motiv, som spelade in - ett led i konungens strid mot de mäktiga släkterna - eller det framförallt var edsöreslagarna, som skulle hägnas, säkert är att Magnus Ladulås lät hela släkten umgälla försyndelsen, då han öfver flera af dess medlemmar utgöt sin konungliga vrede. Den gamle lagman Algot måste nedlägga sitt lagmansämbete och sattes jämte sonen Rörik i fängelse, hvarifrån de lössläpptes först efter några år. En annan af sönerna, den mäktige bisköp Brynulf i Skara - som gjort sig särskildt bemärkt i stiftets historia och som till och med inrangerats bland helgonen - måste för en tid söka sin tillflykt i Alvastra kloster¹.

I Berättelsen är mest fullständigt utformad hos Ericus Olai, som troligen användt sig af äldre krönikor. Det man från samtida urkunder känner om släkten motsäger icke grunddragen i berättelsen. Med känsla för traditionens benägenhet att förvanska sammanhanget, kan man dock känna sig tveksam inför detaljerna. Ett bref 1288 3/12 (Sv. Dipl.), hvarigenom biskop Brynulf befullmäktigar några personer att underkasta honom bannlysning, om han »hemligen eller uppenbarligen lämnar konungens eller kungl. husets fiender något bistånd» - står säkerligen i samband med straffåtgärderna mot släkten. Kanske tyder det på att händelsen inträffade först 1288. - K. G. Westman, anf. arb., framhåller, att bestraffningen ingick som ett led i striden mellan två släkter och således ej kan anses belysande för konungamaktens ställning. Det är möjligt att så är, men konungen kan dock ha användt fejden för sina egna syften.

Se föröfrigt Script. rer. suec. I: 1 s. 26 o. 63;

II:1 s. 68; III:1 s. 7 och Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser, n:o 179-181. 1 Script. rer. suec. 1:1 s. 33.

Händelsen skall, enligt krönikan, ha inträffat på våren 1287, men ännu tre år efteråt vakade hämnden. Då Karl Algotsson år 1290 återvände från Norge, blef han gripen och afrättad på samma ställe där kvinnorofvet en gång skett.

Folke Algotsson - om hvilken man i öfrigt ingenting känner – tyckes emellertid med sin röfvade maka, Ingrid Svantepolksdotter, ha stannat i Norge, där sonen Knut föddes. Förmodligen ha han och hans hustru hägnats af den norska konungafamiljen, såsom också krönikan antyder, och kanske har deras historia stått under inflytande af de stridigheter, som vid denna tid utkämpades mellan de nordiska ländernas furstehus. Först efter faderns död tyckes Ingrid ha vågat återvända till Sverige - om man får döma däraf, att hon första gången nämnes i en urkund år 1310, då hon stadfäster herr Svantepolks gåfva till Vreta kloster. Fadern afled nämligen detta år enligt krönikornas vittnesbörd Tydligen har hon vid denna tid fått sin del af arvet efter honom.

Sonen Knut har kanske återkommit först i samband med de åtgärder, den norske konungen vidtog för att hämnas den oförrätt,

47. Knut Folkessons sigill.
Perg. 1322 19/11 RA.

som tillfogats hans svåger hertig Erik Magnusson vid det olycksdiga Nyköpings gästabud. Säkert är, att Knut Folkessons namn dyker upp vid den fredsuppgörelse mellan konungarna Birger och Erik Menved å ena sidan och konung Håkan af Norge å den andra, som träffades i november 1318. Vid detta tillfälle var Knut Folkesson med bland löftesmännen, och endast några månader dessförinnan nämnes hans namn för första gången i en bevarad urkund. Under de följande åren, då unionen med Norge skapade fred åtminstone på denna del af gränsen, återkommer Knut Folkessons namn gång på gång i bevarade handlingar.

Tydiligen har försoning nu skett med moderns släkt, då det framförallt är i samband med modernefränderna han uppträder. Ingrid Svantepolksdotter är vid denna tid abbedissa i Vreta kloster, mot vilket fadern visat sig som en frikostig donator. Hennes syster Ingegerd Svantepolksdotter anlitar vid flera tillfällen systersonens hjälp vid sina transaktioner, medan sönerna till en tredje syster eller närstående frände också tidt och ofta nämnas samman med Knut Folkesson. Dessa voro Östgöotalagmannen Knut Jonsson - den i annat sammanhang »omtalade mågen till lagman Bengt _ och dennes halfbroder Gustaf Tunesson, hvilkas moder sannolikt hette Ingeborg Svantepolksdotter¹. Då Ingrid Svantepolksdotters släkt hade sina ekonomiska intressen koncentrerade i Östgötabygden, tyckes sonen ha kommit bort från förbindelsen med stamfränderna i Västergötland. Kanske fortlefde också någon känsla af agg hos dem, som blifvit lidande på faderns förlöpning, så att exilen var påtvingad snarare än frivillig. Säkert är i hvarje fall att Knut Folkessons namn ytterst sällan förekommer i handlingar, som röra hans släktingar på fädernet. Dessa voro fortfarande bland de ledande männen inom sitt område, och särskildt Knuts kusin, Algot Bengtsson, som var lagman i Västergötland, gjorde sig bemärkt som en nitisk arbetskraft vid redigeringen af Magnus Erikssons landslag. Släkten fortlefde föröfrigt ända till slutet af 1300-talet². Under Magnus Erikssons tid intog Knut Folkesson en framskjuten plats bland rikets råd, som under konungens minderårighet förde styrelsen såsom förmyndare. År 1322 kallas han ännu väpnare, men redan 1323 är riddartiteln honom förlänad. Hela hans verksamhet inföll under den tid, då ett godt förhållande ännu rådde mellan konungen och herremännen, och då maktens skimmer ännu strålade öfver den förste innehafvaren af Sveriges och Norges förenade kronor. När olyckorna började hopa sig öfver konungen, var Knut Folkesson redan borta.

Bland de riksviktiga handlingar, vid hvilka han under förmyndartiden eller konungens egen regering medverkade, kan nämnas förlikningen med staden Visby år 1322; kungörelsen om finska allmogens afgifter till kyrkan 1334; utnämningen af Nils Abjörnsson till rikets drots 1335 ; uppgörelsen med påfvestolen om besättandet af Linköpings bisköpsstol 1340; konungens stadfästelse af de skånska inbyggarnas privilegier samma år; öfverenskommelsen i Varberg mellan konungarna Magnus och Valdemar angående fred mellan deras riken 1343, samt

1 Se därom Gottfrid Carlsson, Till de medeltida Stureätternas genealogi (Personhist. Tidskrift 1920, s. 96). H. Toll har i Medeltida kunga- och grafstudier (Fornvännen 1922) sökt visa, att Knut Jonssons moder Ingeborg var syster till Svantepolk. De därvid anförda bevisen för att Ingeborg icke var Svantepolks dotter synas mig dock ej öfvertygande.

2 K. H. Karlssons uppsats i Nord. Familjebok (Algotssönerna). Jfr densammes anteckningar om medeltidssläkter (Ms. i Riddarhusarkivet).

bekräftelsen af Lübecks privilegier 1344. Vid en mängd af Magnus Erikssons donationer tjänstgjorde han som sigillvittne, och tillika med de öfriga riksråden bevittnade han konungens och drottningens testamente år 1346.

För sina tjänster fick han äfven åtnjuta tynnestbevis, fastän dessa - liksom för hans ståndsbröder - utgingo under sådan form, att han fick hjälpa den behöfvande statskassan. I samband med den nyssnämnda uppgörelsen i Varberg år 1343 mottog han sålunda en betydande förlänning, då hela Blekinge och Lister med dess afgälder och konungsliga rättigheter öfverlämnades till honom på tre år, mot en årlig afgift af 500 mark skånska penningar.

Sina hufvudbesittningar har Knut Folkesson i öfrigt haft samlade i Östergötland, hvilket uppenbarligen vittnar om att det var moder-nearfvet, som knöt honom samman med jorden. Öfver hvilka områden hans egendomar sträckte sig är dock ej möjligt att konstatera, då blott enstaka bref tala om hans öfverlåtelser eller förvärf. Af allt att döma har han haft gårdar i Dagsbergs, Orlunda, Rogslösa, Slaka och Östra Husby socknari Östergötland och dessutom del i Östkindis härads allmänning. Endast sporadiskt omtalas strödda besittningar i Södermanland och Värmland. Äfven i Västmanland har han haft egendom, att döma af ett bref, som utfärdades efter hans död, då konung Erik Magnusson ålade hans arvingar att till S:t Eriks procenta i Linköping göra ränteutbetalningar från Utnäs gård i Västmanland. Knut hade nämligen utlofvat dessa i stället för räntor från »Husaby mellan Vika», hvarmed tydligen åsyftas Östra Husby socken i Östergötland¹.

De många dokument, han beseglade för vänner och fränder, gällde mestadels också uppgörelser om gårdar i Östergötland eller donationer till kloster därstädes, såsom Vreta, Alvastra och Askaby. I Vårfrukapellet i Linköping, som bevarade minnet af Svantepolk Knutsson, sjöngos mässor till hans förfäders ära, och tillika med sinafränder, Knut Jonsson m. fl., hade han rätt att utse den präst, som skötte de kyrkliga ceremonierna i kapellet. I Östgötabygden låg alltså för honom bandet mellan det som varit och det som var, Då. Knut Folkessons verksamhet i Wist socken ansågs så betydande, att den borde å dotterns grafsten uppmärksammas, är det antagligt, att centrum för hans egendomar låg just här. Säby, som nämnes först vid öfverlåtelser, var förmodligen sätesgård för Märta Knutsdotters fader.

1 Bref 1358 "4 i Helsingfors Univ. bibl. (fragment af copiebok, infogadt i samlingsband A. I, n:r 20). Om hans öfriga egendomar, se Sv. Dipl. n:r 2710, 2806, 2871, 3156, 3602, 4153, 4565 och RA perg. n:r 2445. Kantorp har här antagits ligga i Rogslösa, men gårdar med samma namn finnas också i Motala och S:t Johannes socknar. »Normem», som omtalas i ett bref af 1335, är måhända Normestorp i Slaka socken. Ledungshammar (1331) har ej identifierats, men af sammanhanget framgår att det låg i Östergötland.

Kanske ihågkom han också Wist kyrka med donatio ner, och kanske var det han, som gaf uppslag till det nya kyrkobygget, fast minnet af hans verk ej blifvit till kommande tider bevaradt.

Knut Folkesson afled omkring 1349. Ännu i juni 1348 beseglade han ett bref för konung Magnus, men i april 1350 var han död. Med honom bortgick säkerligen en duglig och verksam man, som icke vansläktats från sina fäder. Det främmande inslaget i hans uppfostran hade kanske ställt honom i gynnsam dager inför den förste unionskonungen. Men då en motsatt uppfattning kanske också gjort sig gällande å inflytelserikt håll - inför minnet af det förgångna ~ var det nog framförallt hans egna krafter, som förde honom fram på hans bana.

Enligt en krönika skall hans lik ha jordats i Skara domkyrka - till vittnesbörd om att sambandet med fädernesläkten dock blef det för känslan slutligt afgörande¹. Antagligen låg hans fader också där begravden, eftersom hans moder redan 1312 skänkte egendomar till Mariakyrkan i Skara och uttalade sin önskan att få hvila där².

Om Knut Folkessons hustru Margareta Torkelsdotter är intet närmare känt. År 1319 nämnes hon som hans maka, men senare förekommer ej hennes namn.

Ännu mindre kan något datum anföras för det äktenskap mellan Knut Folkesson och Sigrid Håkansdotter, som här supponerats. Om fru Sigrids härstamning är ingenting med visshet bekant, men hennes broder var antagligen en Sune Håkansson, som både genom släktskap och politisk verksamhet var nära förbunden med den medlem af Bjelkesläkten, som blef Sigrid Håkansdotters andre man. Sune förde i sitt vapen två nedvända sparrar och var måhända bror till Christina Håkansdotter och Johan Håkansson, som förde samma Sköldemärke³.

Knut Folkesson har haft åtminstone två barn, eftersom han i ett gåfvobref af 1341 talar om »mina barn». Deras namn äro dock ej angifna. Ej heller af andra samtida handlingar kan något namn konstateras, om man undantager den ofvannämnda grafskriften.

De s. k. Riddarhusgenealogierna tala däremot om sönerna Algot och Jon samt döttrarna Karin och Margareta. De flesta af dessa uppgifter måste emellertid anses felaktiga. Redan den förstnämnde sonens tillvaro är synnerligen apokryfisk, då ingen person med detta

1 Omtaladt i S:t Brynulf's lefnadsbeskrifning, Script. rer. suec. ÄI: 2 s. 147.

2 Sv. Dipl. ÄI: 1866. Jfr bref år 1321 (Sv. Dipl. 2286).

3 En del finska författare (juusten och efter honom J. W. Ruuth m. fl.) hänföra Sune Håkansson till släkten Stålarin. Det är emellertid oriktigt, såsom Jully Ramsay visat (Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden). Att Sune var bror till fru Sigrid säges ej direkt, men synes framgå af hans medverkan vid en brefbesegling (perg. 1358 "/3 RA). Jfr nedan sid. 123.

namn förekommer i bevarade handlingar. Uteslutet är dock ej, att hans namn af genealogerna påträffats i något dokument, och att han varit ett af de barn, som Knut Folkesson omtalar. Den andre sonen däremot har tydligen inkommit på stamtaflan genom någon förväxling, förmodligen med Jon Knutsson af Blåsläkten eller en hans namne, som i vapnet förde tre rosor. Någon Jon Knutsson med gripvapnet har med all säkerhet aldrig förekommit i urkunderna. Föröfrigt är det genom derne uppkonstruerade person, som den mäktige Bo Jonsson brukat göras till Algot Brynulfssons ättling, i det att Bo Jonssons far kallats Jon Knutsson - hvilket emellertid är fullkomligt felaktigt, såsom här nedan skall i annat sammanhang visas. Knut Folkessons dotter Karin, som säges vara gift med Ulf Jonsson af Blåsläkten, är måhända förväxlad med en Katarina Knutsdotter, som 1369 var änka efter riddaren Ulf. Denne Ulf hette emellertid Håkansson, och Katarina själf var med all sannolikhet syster till en Erik Knutsson, som i sitt vapen förde en ginbalk. Återstår således bland Knut Folkessons barn dottern Margareta, som tydligen inkommit på släktaflan genom den anteckning, som Utter nedskref i sin släktbok. Eftersom endast, Margareta nämnes i fru Sigrids bref 1371 är det troligt, att hon var den enda efterlevande af Knut Folkessons ättlingar - hvad nu hennes bror eller syster än må ha hetat. Om Margaretas öden efter den tiden är emellertid ingenting känt, då man ej med visshet kan identifiera henne i något bevaradt bref. Den å grafstenen inhuggna anteckningen tyder på att hon afled ogift. Att hon begrafdes i Wist kyrka, trots det att fäderngården redan gått ur familjens händer och med den kanske all hennes egendom i socknen, är onekligen ett vittnesbörd om en djupt rotad känsla af samhörighet med det förgångna _ samma känsla, som tvang fadern att söka sitt sista hvilorum i Västergötlands jord. Kanske kan man också bakom den enkla inskriften gissa sig till några slitningar med modern, som ej aktat de traditionella banden, utan af en utländsk lycksökare låtit förleda sig att uppoffra arvet efter den förste mannen.

Om man antager, att Knut Folkesson var herre till Säby, får man därmed också en ledtråd för utforskande af egendomens ägare före hans tid. Bytesbrevets formulering tyder onekligen på att här förelåg ett slätkomplex med Säby som centrum, och att detta liksom andra större egendomar gått i arf under generationer.

Vill man spana efter ursprunget till Knut Folkessons besittningsrätt, ligger det närmast till hands att tänka på arfsrätt från moderne, då man iakttar hans intima förbindelser med mödernesläkten och då man vet, att Svantepolk Knutsson hade stora domäner i Östergötland. I detta landskap, troligen i Östra Ryd socken, låg herr Svantepolks

hufvudgård Viby.¹ SjälF var Svantepolk son till hertig Knut af Reval, hvars fader konung Valdemar Sejer enligt samstämmade, uppgifter och beräkningar - måste ha fått i sin ägo flera af Sverker d. ä:s gods, som just voro koncentrerade i Östgötabygden. Svantepolks hustru Benedikta, som var dotter till Sune Folkesson af Folkungaätten och Sverker d. y:s dotter Helena, kan också genom arf ha kommit i besittning af egendomar i samma trakter, antingen från sin fäderne-släkt, som haft fast fot härstädes, eller från den Sverkerska ätten. Då man vet, att »husaby» betecknade boplatsen för den »bryte», som hade att förvalta konungens gårdar, är det tämligen påtagligt, att konungagods en gång funnits i denna trakt, eftersom Husby är det äldsta namnet på Wist socken. Under sådana förhållanden före-

48. Svantepolk Knutssons sigill.
Perg. 1279 15/5. RA.

faller det ej osannolikt, att Säbygårdarna ingått bland konungagodsen och därefter genom arf tillfallit herr Svantepolk, som på flera sätt härstammade från de gamla konungafamiljerna. Visserligen kan fältet ligga öppet för gissningar äfven i annan riktning - så t. ex. vet man att Knut Folkessons svärfader Torkel Knutsson tillbytt sig från konung Birger några gårdar i Östergötland² - men vill man stanna inför de största sannolikhetsskälen, bör man hänvisa på härstamningen från Svantepolk.

Därmed skulle alltså på Säbys ägarelängd kunna med en viss sannolikhet inflikas både Ingrid Svantepolksdotter och hennes fader Svantepolk Knutsson - en af sin tids märkligaste herremän och en af de mest anlitade personligheterna under den första Folkungatiden.

¹ Jfr H. Toll, *Sigrig Storråda Rediviva* (Hist. Tidskr. 1921).

² Sv. Dipl. Å: 1403.

De fragmentariska källorna lämna endast ett fåtal upplysningar om Svantepolks person, men så mycket vet man, att han vid midten af 1200-talet inflyttade till Sverige, där han blef gift med den nyss-nämnda Benedikta, en syster till konung Erik Erikssons drottning Katarina. Han intog sedermera en framskjuten plats bland herremännen och deltog i utfärdandet af de märkliga Alsnö- och Skänningestadgarna, då Magnus Ladulås förnyade fridslagarna och reglerade frälsefriheten. En diplomatisk uppgörelse med Danmark efter freden i Lödöse 1278 anförtroddes åt herr Svantepolk såsom nära förbunden med de båda ländernas konungahus¹, och vid konung Birgers förlikning med bröderna 1308 nämnes han som konungens löftesman. I början på 1300-talet kallas han lagman i Östergötland, där hans ekonomiska intressen voro koncentrerade.

Vid hans död 1310 tyckes hans släkt ha utgått på mansidan, eftersom sonen Knut, som nämnes några gånger under åren 1296-1301, sannolikt var död barnlös redan före fadern. Hans rikedomar, som för visso voro betydande, gingo till döttrarna. En del hade han testamenterat till ett kanonikat i Linköping, stiftadt af hans farmoder och sedermera ställdt under hägn af hans ättlingar, som vid flera tillfällen ihågkommo stiftelsen - det ofvan omtalade Vårfrukapellet - med förnyade gåfvor².

Redan 1256 hade Svantepolk skänkt några gårdar till Vreta kloster för två döttrar som därstädes skulle intagas vare sig de vid denna tid endast voro destinerade för nunnekallet eller de redan nu togo docket. En af dessa var tydligen den Katarina Svantepolksdotter, som 1289 var abbedissa i Vreta och som sedan verkade därstädes ända till år 1322.

Den andra nunnans namn känner man ej. Man kan ju gissa på Ingrid, eftersom kvinnorofvet väckte sådant uppseende. Men å andra sidan är det knappast tänkbart, att hon kan ha varit född 1256, då hon lefde ännu vid midten af 1300-talet. Krönikorna tala dessutom ej om något klosterrof.

Säkert är dock, att Ingrid efter Katarinas bortgång kallas beskyddarinna och abbedissa i Vreta, där hon skötte klostrets angelägenheter ända till år 1344. Ännu följande år kunde hon med sina fränder göra inlägg i en tvist, som pågick om presentationsrätten till Vårfrukapellet i Linköping. Tydligen öfverlefde hon sonen, eftersom hon ännu i september 1350 utfärdade ett bref, men då hon vid denna tid måste ha nått en hög ålder, har hon antagligen dött snart därefter. Af allt att döma var hon en ovanlig kvinna, som besatt en stor fond af både

1 Brevvet 1278 är förbigånget i Sv. Dipl. men tryckt hos Rydberg, Sveriges traktater

I s. 277.

2 Jfr P. G. Berggren, Vårfrukapellet i Linköping (Meddelanden från Östergötlands

Fornminnesförening 1906)

andlig och fysisk kraft. Ovisst är, om hon enligt sin tidigare önskan jordades i Skara domkyrka. Enligt Utter skall hon ha blifvit begrafven i Vreta kapitelhus¹.

Ingegerd Svantepolksdotter, som innehade Händelö gård i närheten af Norrköping, nämnesflera gånger i bevarade handlingar under åren 1310-1322. Hon var förstnämnda år gift med Brynulf Bengtsson, som förde ett lejon i sitt vapen. Denne har tydligen dött snart där-efter, ty 1315 är Ingegerd omgift med Mats Tyrnersson, som tillhörde den ofvan omtalade släkten med ett hjorthorn i vapnet. Efter honom var hon enka 1318. Liksom fadern gjorde hon donationer till Linköpings domkyrka, där hon valde sin lägerstad. En sonson till henne var den bekante hertig Bengt Algotsson, Magnus Erikssons gunstling². Mindre bekant är systemen Ingeborg, om nu den som förmedlade Knut Folkessons släktskap med Knut Jonsson och Gustaf Tuneson verkligen var Svantepolks dotter (ofvan sid. ÄO). I så fall har hon först varit gift med Johan Filipsson - den bekante oppositionsman- nen mot Magnus Ladulås - och sedan med Tune Anundsson, då nämligen dessa herrars söner Knut och Gustaf voro halvbröder. Troligt är att Ingrid Svantepolksdotter - trots flykten från hemmet - efter fadern fått ett försvarligt arf, som kanske redan vid hennes inträde i Vreta kloster öfvergått till sonen. Att hennes egendomar voro belägna i Stångåns dalgång tyckes framgå af handlingar, där det talas om gårdar i Kind och i grannskapet af Linköping³. Och om antagandet här ofvan är riktigt, skulle äfven Säby genom förmedling af hennes arfsrätt ha hamnat hos Knut Folkesson.

Om Säby kommit till herr Svantepolk genom arf från någon af konungafamiljerna - hvilken väg det nu än må ha skett - så är det icke otänkbart, att gården sedan långa tider tillbaka ingått i en större jorddomän. Säby var kanske boplats för godsherren själf eller den som skötte egendomen å hans vägnar. Inom det område, som bort- byttes 1371, finnas ännu i dag bevarade stensättningar, som tyda på en gammal odlingsbygd, nämligen vid skogvaktarebostället Högmo, som tydligen är identiskt med det i brefvet omtalade Högama⁴. Kanske sträckte sig domänen öfver stora delar af Wist socken och kanske var den sönderplottrad just under den brytningstid, som ofvan karak-

1 Utters Collectanea f. 5 (RA). Jfr Hans Toll, anf. arbete (ofvan sid. 110).

2 K. H. Karlsson, Hertig Bengt Algotssons fäderneslägt (Personhist. Tidskr. I s. 160). I denna uppsats visas, att den ofvannämnde Brynulf Bengtsson icke - såsom vissa forskare uppgifvit - var son till Bengt Magnusson af Folkungaätten.

3 Domprosten Björn talar i sitt testamente 1319 om jord i Kind, som han tillbytt sig af fru Ingrid. Tegnaby och Yttre Tuna, som 1321 af Ingrid testamenteras till Vreta kloster, äro troligen belägna i Rystad socken nära Linköping. Registret till Sv. Dipl. hänvisar på Tegnaby socken i Småland, hvilket dock torde vara felaktigt.

4 Se därom Bror Schnittgers afhandling i föreliggande skriftserie.

teriserats, så att det blott var mindre rester af området, som från Knut Folkesson gingo till Sigrid Håkansdotter och från henne till Bo Jonsson. Att veta något därom är omöjligt, men för *gissningar* står ju alltid fältet öppet.

4

SIGRID HÅKANSDOTTER OCH NILS TURESSON

Då Säby efter Knut Folkessons död öfvertogs af hans enka och dotter, kom gården genom Sigrid Håkansdotters nya giftermål att tillhöra hennes man i andra giftet. På ägarelängden för Säby bör sålunda också inrangeras Nils Turesson af den bekanta Bjelkesläkten - en af sin tids mest lysande herremän och en förgrundsfiguri det politiska intrigspelet mot konung Magnus Eriksson under senare delen af dennes regering.

Herr Nils var son till riksrådet Ture Ketilsson och brorson till Nils Ketilsson, den förste medlem af släkten, om hvilken urkunderna bära säkra vittnesbörd.

Bjelke-släkten, som vid sidan om släkten Natt och Dag kan betraktas som vår äldsta ännu lefvande frälse-släkt med svensk härstamning, intog redan vid sitt första framträdande en bemärkt plats i de kretsar, som genom börd och rikedom skaffade sig en ledande ställning i samhället. Nere i Smålandsbygden hade släkten sina stamgods, men med de politiska intressenas centralisering drogs den också in i riksstyrelsen, och både Nils och Ture tillhörde konung Magnus Ladulås' närmaste män. Ture Ketilsson var riksråd och camerarius hos konung Birger, samtidigt med att han som lagman i Varend var en mäktig herre i denna landsända. I början af Magnus Erikssons regering hade han aflidit och efterlämnat ej mindre än fem söner, af hvilka åtminstone tre blefvo riksråd.

Den äldste af dessa, Erik Turesson, var en af Magnus Erikssons förmyndare, medan Sten Turesson var riksmarsk under konung Magnus och följde denne på hans första härfärd mot ryssarna. En Nils Dannes, som ofta omtalas i tidens handlingar, har också genom senare forskning visats vara en son till Ture Ketilsson, som sålunda skulle gifvit två af sina söner namnet Nils¹. Den yngste af bröderna, Bengt Turesson, blef stamfader för den fortlefvande

I Se K. H. Karlssons stamtafla öfver Bjelkesläkten under medeltiden (Svenska Ättartal, ärg. V). Namnligheten har föranledt förväxlingar med drotsen Nils Turesson, på hvars person i Anreps Ättartaflor felaktigt införts en del uppgifter, som hänföra sig till Nils Dannes.

släkten Bjelke, som under unionstidens skiftande skeden på mångfaldigt sätt ingrep i händelserna och som sedermera ända in i våra dagar bibehållit sin rangplats bland frälseätterna.

Nils Turesson omtalas i bevarade handlingar första gången år 1336, då han jämte brodern Sten beseglar ett salubref på några gårdar i Östergötland. Sedermera förekommer hans namn alltemellanåt i urkunderna. År 1339 kallas han lagman på Öland, år 1342 riddare och år 1344 konungens rådsherre.

Sistnämnda år var Nils Turesson äfven drots hos konung Magnus. Detta ämbete, som förekom redan på Magnus Ladulås' tid, hade, liksom marskämberet, med all säkerhet vissa administrativa uppgifter, hvilka dock knappast ännu voro fast reglerade. Konungen tog någon stormans särskilda medverkan i anspråk för riksstyrelsen, men någon bestående syssla synes drotsämbetet ej ha varit ännu vid denna tid. Snarare tyckes drotsen ha utsetts för vissa tillfällen eller benämningen ha användts under särskilda förhållanden. Den första drotsfullmakten utfärdades af Magnus Eriksson år 1335 vid en resa till Norge, då han bemyndigade Nils Abjörnsson (sparre) att vara konungens närmaste förtroendemän i riksstyrelsen och såsom sådan förvalta hans ägodelar och hans domsrätt.

Nils Turesson har vid flera tillfällen med långa tids mellanrum kallat sig drots utan att man kan bestämdt konstatera, huruvida han under mellantiderna frånträdtt befattningen eller han endast underlåtit att använda titeln. Då konung Magnus gjorde sin första härfärd mot ryssarna år 1348, tyckes herr Nils sålunda ej längre ha förvaltat ämbetet, utan förordnades då en särskild interimregering, med heliga Birgittas broder Israel Birgersson i spetsen, att hemma i Sverige hafva hand om rikets styrelse. Vid denna tid kallas Nils däremot lagman i Tiohärads lagsaga, ett ämbete som fadern innehafvt före honom och som under följande generationer gång på gång varit anförtrodt åt medlemmar af hans släkt. Efter konungens återkomst från kriget omtalas han ånyo som drots. Vid sidan om drottning Blanka styrde han därefter riket, medan konungen under åren 1350 och 1351 för andra gången var öfver i Ryssland för att strida mot de otrogna. Den hemmavarande regeringen träffade därvid bl. a. uppgörelse med den påflige legaten Jean de Guilbert om lån till statskassan af penningar, som insamlats för påfvestolens räkning - med bisköpar och rådsherrar som borgensmän.

Måhända har Nils Turesson frånträdtt sitt drotsämbete i samband med konungens återkomst, ty under åren närmast efter 1351 förekommer ej längre denna titel vid hans namn. År 1352 har han emellertid såsom konungens rådsherre varit denne följaktig på resor till olika delar af landet, då Magnus bl. a. sammanträffade med konung Valdemar af Danmark.

Efter den tiden synes missämja ha utbrutit mellan konungen och hans förtroendemän -- vare sig det nu varit ett gammalt frö, som grott, eller nya mellanhafvanden, som skapat brytningen. Att herremakten ej liktes väl med konungamakt hade tvisterna under den föregående generationen nogsamt visat, då Magnus Ladulås utkämpat sina strider med de män, som då representerade bördens och rikedomens. Men säkerligen var det nu också särskilda omständigheter som tillkommo. Då konungens gunstling Bengt Algotsson just år 1353 utnämns till hertig af Österlanden och Halland, är det tydligt att denna händelse stått i samband med det framväxande missnöjet hos stormännen, antingen såsom orsak eller följd.

I spetsen för oppositionen mot konungen framträder nu afgjort Nils Turesson och vid sidan om honom jarlen Erengisle Sunesson af Båtsläkten. Båda hade en utomordentlig position och stort in-

49. Nils Turessons sigill
Perg. 1360 21/3. RA.

50. Erengisle Sunessons sigill
Perg. 1374 8/9. RA.

flytande i landet. Herr Nils var i rikets vårdförman och hemmastadd, han var befryndad med flera af stormännen och hade, tack vare sitt lagmansämbete, helt visst också allmogens öra nere i de småländska bygderna. Äfven herr Erengisle var bofast i samma trakt. Han var svåger till herr Nils och stod i det bästa förhållande till honom för båda farliga såsom motståndare och eftersträfvansvärda som vänner.

Omkring de båda samlade sig snart också en del yngre element med blodsband ide gamla släkterna, såsom Karl Ulfsson (sparre) till Tofta, en systerson till Erengisle Sunesson; Karl Ulfsson (lejon) till Ulfåsa, den heliga Birgittas son; Bengt Philipson (ulf), en ättling af Folkungarna, och Erik Karlsson (ömfot), en systerson till Nils Turesson. I Östergötland hade allesammans förbindelser, och där fick oppositionen också i viss mån sitt centrum. Äfven konung Magnus' förre kansler, bisköp Nils Marcusson i Linköping, slöt sig till de missnöjda. .

Efter tvister och fåfänga försök till uppgörelser, som skulle inskränka konungens makt till stormännens förmån, lyckades man få Magnus' son Erik uppsatt som motkonung år 1356. Nils Turesson anslöt sig nu direkt till den nye konungen, och vid flera af de ändlösa förlikningsförsöken representerade han konung Erik såsom dennes ämbetsman¹. Då han 1358 ånyo kallas drots, är det i Eriks tjänst han bär denna titel såsom bl. a. framgår af det ofvan åberopade dombrefvet för Knut Folkessons arfvinga². Samma år kallas han också »prefectus Österlandiarum», då han innehar Viborg och säkerligen också andra slott och län i Finland³.

Då Erik afled 1359, togo tvistigheterna nya former. Svårigheterna komplicerades ytterligare genom de utrikespolitiska förvecklingarna under strider med Valdemar Atterdag om Skåne och Gotland och genom att Magnus' son Håkan med sina norska förbindelser mestadels anslöt sig till fadern, men tidvis också var i spändt förhållande till denne. I händelsernas förgrund stod fortfarande Nils Turesson - lutande åt det håll, där vågskålen lättast kunde utfalla till konung Magnus' skada. År 1361 var han med bland de svenska sändebud, som med hansestäderna ingingo ett förbund mot konung Valdemar⁴. År 1362 kallas han återigen drots, då han afdömer en tvist rörande ett jordområde, som Bengt Algotsson förverkat till konung Erik, och samma år deltog han också i valet af Håkan till Sveriges konung. Han var då lagman i Finland, och Håkan syntes särskildt angelägen om att herr Nils' bortovaro i lagmansdömet icke skulle hindra honom att gifva sin röst vid kungavalet.

Såsom händelserna utvecklades var Nils Turesson också med bland de herremän, som en tid därefter förvisades ur landet och som, enligt en Visbykrönika, tillbragte vintern i Visby innan de på våren 1363 begåfvo sig öfver till Tyskland för att erbjuda den svenska kronan åt en utländsk furste. Då Albrekt af Mecklenburg åtagit sig det-ansvarsfulla värfvet, var herr Nils också. angelägen om att hans egen maktställning ej skulle försvagas. I september 1363 erhöll han af de Mecklenburgska hertigarnas ombud en skriftlig förbindelse, att alla de bref herr Nils mottagit af Magnus och Håkan angående Viborgs slott och andra förpantningar skulle af hertigama stadfästas så snart de med Guds hjälp kommit till åstundad ställning i Sveriges rike⁵. Den stunden nalkades också snart, och redan i februari 1364

1 Flera bref från dessa år tryckta hos Styffe, Bidrag I.

2 Copia i Helsingfors Univ. bibl., se not 1, sid. ÅI. I detta ejförut uppmärksammade bref kallas Nils Turesson af konung Erik »vårom elskelige drot:ete.» Jfr perg. 1358 6/8 (RA).

3 Hansen, Åbo domkyrkas svartbok, n:r 169.

4 Rydberg, Sveriges Traktater Å, s. 309, 314.

5 Styffe, Bidrag I, n:o 26.

kunde Nils Turesson glädja sig åt att målet var hunnet, då Albrekt vid Mora äng hyllades som Sveriges konung.

De förläningar, herr Nils väntat, uteblefvo ej heller, och af den nye konungen bekläddes han också med det ämbete, som han under den gamla regimen så ofta innehaft, i det han blef drots hos konung Albrekt.

Länge fick han emellertid ej öfverlefva dessa händelser. Då Albrekt på hösten drog öfver till Finland för att rycka Åbo slott från den tappre Narve Ingevaldsson, som försvarade det för Magnus Erikssons räkning, hade Nils Turesson såsom länsinnehafvare i Finland att medverka vid landets betvingande. Därvid fann han i kampen utanför Åbo sin bane. Medan han deltog i belägringen, lyckades nämligen slottets besättning vid ett utfall bringa herr Nils om lifvet, hvilket skedde i slutet af år 1364¹. Redan den 14 december kunde konung Albrekt till bisköpsbordet i Växjö skänka jord i Finland, som genom herr Nils' död återfallit till kronan². Olyckan har troligen skett strax dessförinnan. Liket jordades under stora högtidligheter i Åbo domkyrka, där en prebenda var stiftad för hans själar³.

Så slutades på ett blodigt sätt en bana, som i sina många skiftningar fick sin prägel af den oro, som härskade i tiden. Efter den ställning man intar till de strider, som föranledde Magnus Erikssons aflägsnande, har man också att bedöma Nils Turessons insats i historien, då man antingen ser honom som förrädaren mot sin laglige konung eller som kämpen för en berättigad förändring i tingens ordning. Onekligen låg det glans öfver hans personlighet, och med sitt stridbara sinne förenade han uppenbarligen en ledareförmåga, som lyckades vinna hvad han eftersträfvade. I öfrigt är det svårt att få något enhetligt grepp på ett så växlande lif - med den sväfvande kännedom man har om de personliga intentionerna under dessa dimhöljda tider.

Samtidigt med att själamässor sjöngos för den aflidne i Åbo domkyrka ochli de kyrkor hemma i Sverige, till hvilka han för ändamålet -gjort donationer, hade hans närmaste fränder att fullgöra en plikt af annat slag, då de skulle upplara hans affärer och betala hans skulder, som tyckas ha varit nog så besvärande.

Nils Turesson hade med all säkerhet omfattande domäner, som ej endast voro samlade omkring släktens stamort i Småland, utan också uppåt landet i olika provinser. Kråkerum i Mönsterås socken var

1 Krönika, Script. rer. Suec. I. 1, s. 45.

2 Hansen, Åbo domkyrkas svartbok sn:r 187. En räfstetingsdom den 18 december, utfärdad i Västerås, förutsatte att herr Nils fanns i lifvet, men tydligen hade underrättelsen om hans död ännu ej nått dit.

Om belägringen af Åbo jfr J. W. Ruuth, Åbostads historia under medeltiden och 1500-talet (Hfors 1909--1916).

3 Åberopad i Bo Jonssons testamente 1384 (se nedan sid. 251). Om Nils Turessons arfvingars presentationsrätt till S. Sigfrids prebenda, se bl. a. bref 1371 21/12 (RA).

hans sätesgård, och till kyrkan därstades skänkte han också de gåvor, som skulle var en borgen för hans eviga salighet. I öfrigt hade han ett flertal egendomar i dessa trakter både åt Kalmar- och Växjö-hållet, äfvensom på Gotland¹. Smittad af tidens spekulationsbegär slog han sig också på egendomsaffärer, och gång på gång återkommer hans namn vid köp och byten i olika delar af landet. så t. ex. hade han år 1350 ett flertal uppgörelser, då han bl. a. bytte jord med prosten Mattis Halstensson i Västerås, som af honom erhöll egendomar i Västmanland i utbyte mot gårdar, som för herr Nils lågo mera lägligt till. År 1355 pantsatte han till Linköpings domkyrka en del fastigheter i Mjärdevid invid Linköping, hvilka han några år förut köpt af sin systerson Bengt Karlsson, och 1362 köpte han af biskop Nils i Linköping gården Mem i Östergötland - densamma som sedermera under en tid på 1800-talet hade samma ägare som Bjärka-Säby. Uppe i Södermanland hade han bl. a. det vackra Tyresö jämte andra egendomar i öfre och nedre Tör, hvilka han erhållit af herr Erengisle Nilsson (Natt och Dag i längden)². Ösby i Gottröra socken i Upland tillhandlade han sig af Joar Näskonungsson³. Äfven i Finland hade han gifvetvis besittningar, i anslutning till de förläningar, han därstädes disponerade i Nyland och Karelen⁴. Att han, i likhet med många af sina samtida, också med våld sökt tillskansa sig egendom synes framgå af en räfstetingsdom år 1364, utfärdad af hans vän Karl Ulfs-son, som dömde honom att till Lars Ingebjörnsson återgifva den med våld tagna gården Skromsta i Västmanland⁵.

Vid sidan om spekulationerna har nog också ett dyrbart lif varit ägnadt att tilltrassla Nils Turessons ekonomi. Uppenbarligen älskade han den lysande prakten - hvilket bland annat framgår af hans sigill, som är det rikast utstyrda på sin tid, det första som varit försedt med särskilda figurer till sköldhållare⁶. Otroligt är icke, att han vid vistelse i utlandet lärt främmande seder, egnade att ytterligare uppdrifva hans känsla för sin undantagsställning och för den rangplats som börden gaf. Därmed följde också ett större kraf på livets bekvämligheter och ett större behof af reda penningar.

Då Nils Turesson icke efterlämnade några barn, voro systersonen Erik Karlsson (Örnfot) och brorsönerna Sten Bengtsson och Sten Stens-

1 Af konungarna, Magnus och Erik fick han 1358 jord i Hogby socken, Öland (RA,

Copiebok B. 15, f. 352). Jfr samma bok f. 160.

2 Styffe (Skandinavien), talar ej alls om Nils Turessons besittning af Tyresö, men ett bref af 1369 24/6 (RA) visar att herr Nils erhållit gården af herr Erengisle. Denne har tydligen återbekommit gården sedermera efter arfsuppgörelserna, då den nämligen i början af unionstiden ånyo var i Erengisles ägo.

3 RA Copiebok B. 15, f. 334.

4 Flera bref i Reg. Eccl. Aboensis Åbo domkyrkas Svartbok, utg. af Hansen).

5 Perg. RA. Jfr Copiebok B. 15, f. 191.

6 Hans Hildebrand, Sveriges historia II.

son de som närmast hade att utreda boet. Med utpräglad känsla för släktens förpliktelser tyckas de ha lagt sig vinn om att ställa allt till rätta. Den gård, som var pantsatt till Linköpings domkyrka, skänktes sålunda till kyrkan för betalning af skulden och till själamässor för gäldenären. Äfven andliga stiftelser hade med sina rikedomar fått bisträcka den högättade mannen, exempelvis S:ta Clara kloster vid Stockholm, som också fick behålla hvad som pantsatts för skuld. Andra egendomar realiserades eller behölls af släkten. Så t. ex. öfvertog Erik Karlsson Tyresö med omkringliggande gårdar, som sedan af honom såldes för 600 lödiga mark, motsvarande den summa han utbetalt för täckande af morbroderns skulder. Sätessgården Kråkerum gick till brorsonen Sten Bengtsson, hos hvars släkt den sedermera stannade i flera generationer. Äfven egendomarna och förlänningarna i Finland afvecklades genom fränderna i samverkan med fogden i

51. Erik Karlssons sigill.
Perg. 1366 27/5. RA.

52. Sune Håkansson's sigill.
Perg. 1358 6/3. RA.

Viborg, Sune Håkansson _ den förut nämnde svågern till herr Nils, som tillika var gift med hans brorsdotter Sigrig Bengtsdotter. Denne gjorde sig föröfrigt känd som en obändig herre och fick liksom företrädaren ett olyckligt slut, då han 1310 blef ihjälslagen af bönderna i Nyland¹. Vid denna tid voro uppgörelserna efter herr Nils ännu* icke afslutade, och så sent som 1394 gaf Sten Benktsson sin kusin Sten Stensson kvitto å dennes andel i utbetalningarna för farbroderns räkning.

Det egendomar, som Nils Turessons hustru fört i boet, blefvo helt naturligt undandragna brorsönernas förvaltning, och sålunda fick Sigrig Håkansdotter disponera Säby med omkringliggande gårdar i Wist socken.

Nils Turesson var gift icke mindre än tre gånger.

Hans första hustru, Ingrid Sunesdotter, var syster till jarlen Eren-gisle och dotter till riddaren Sune Jonsson (båt), hvilken intog en be-

1 J. W. Ruuth, Viborgs stads historia (Hfors 1906).

märkt ställning på sin tid, då han bl. a. var lagman på Öland och i Tiohärads lagsaga. Giftermålet var ingånget redan 1339, då herr Nils nämnes bland Sune Jonssons arfvingar vid sidan om dennes enka och son samt mågen Ulf Abjörnsson (sparre).

År 1348 var Nils Turesson omgift med Margareta Matsdotter, som förde en sparre i sitt vapen. Om hennes härstamning gifva de bevarade urkunderna ingen upplysning, men då hon nyssnämnda år beseglar ett bref för Bengt och Gustaf Abjörnsson, som voro söner till drotsen Abjörn Sixtensson af Sparresläkten, är det troligt att hon varit nära befryndad med dem. En Mats Abjörnsson, som nämnes i ett bref år 1329 såsom sigillvittne vid sidan om den nyssnämnde Sune Jonsson, kan måhända ha varit bror till Abjörnsönerna och far till Margareta Matsdotter, men då hans sigill ej är bevaradt och föröfrigt hans namn ej heller i andra handlingar förekommer, är det synnerligen vanskligt att därom draga någon bestämd slutsats. Måhända har Margareta varit syster till Erland Matsson, som omtalas några gånger på 1350-talet, och som i sitt vapen förde en sparre. Liksom sin son Nils Erlandsson hade denne egendomar både i Östergötland och Småland.

En anteckning i några gamla släktböcker tyder på att Margareta också haft en broder eller nära frände med namnet Gustaf^f. Vid Nils Turessons namn står nämligen en uppgift, som säkerligen grundar sig på en gammal släktberättelse eller på ett numera förkommet bref. Den lyder: »Herr Nils Turesson var tre resor gift; en hustru heet Märeta; denna fru Märeta den ärfde herr Göstaff Matsson, och thet arvet sålde han herr Ture Stensson igen.» Då Margaretas far hetat Mats, åsyftas här måhända en broder, som ärft hennes andel i boet, när det barnlösa äktenskapet upplöstes vid hennes död. Sedermera har Bjelkesläkten, representerad af herr Nils' brorson, återlöst egendomen. Någon Gustaf Matsson med sparre i vapnet omtalas emellertid ej i bevarade handlingar från denna tid, hvaremot en likanämnd person med stjärna i vapnet ofta förekommer i urkunderna. Denne var - såsom senare skall visas - också ägare af jord i Wist socken, och med honom hade Ture Stensson, enligt ännu bevarade bref, flera affärsförbindelser.

Margareta Matsdotter var död före 1354, då Nils Turesson för sin egen och sina båda aflidna hustrurs själaro skänkte en gård till Nydala kloster.

För tredje gången gifte sig herr Nils med Sigrid Håkansdotter, och

I Uppgiften återfinnes först i en bland våra äldsta släktböcker i Riksarkivet (förut sign. H. 37 fol. 3 v.) och har därifrån ingått i Uppers Collectanea (f. 13). Den förra släktboken grundar sig hufvudsakligen på tradition eller äldre släktberättelser, i den senare däremot göras äfven utdrag ur bref, som numera äro förkomna.

har detta äktenskap kanske ingåtts redan 1351, såsom ofvan antydts. Säkert är att de voro gifta 1358.

I äktenskapet föddes en son Ture, som tyckes ha dött sistnämnda år. Det var nämligen sannolikt en dylik händelse, som föranledde herr Nils att ånyo tänka på sina fränders eviga salighet, då han 1358 skänkte gårdar till Mönsterås kyrka såsom själagift för sig, sina tre hustrur, sin son Ture, sina föräldrar »och alla kristna själar». Visserligen nämnes ej direkt, att sonen var död, men af de senare arfsupp-görelserna framgår i hvarje fall till fullo, att herr Nils icke efterlämnade några barn.

Ovisst är, när Sigrid Håkansdotter blifvit omgift med Volrad Drekow, och huru dessa makars lefnad i öfrigt förflutit. Fru Sigrids namn försvinner vid denna tid ur dokumenten.

Tydligen var hennes tredje man en af de många tyskar, som följde konung Albrekt till Sverige, och af hvilka ett flertal redan tidigt lyckades liera sig med de svenska frälseläkterna. Han tyckes ha lefvat ännu år 1409, om han nämligen är identisk med en »Folrath Trikow» som nämnes några gånger i början på 1400-talet och som vid denna tid var gift med Christina Gregersdotter¹.

Hvad som förmådde fru Sigrid att afyttra Säby gård, vid hvilken både hon och hennes dotter borde varit fästade med traditionens band, är svårt att säga. Förmodligen har Liljestad - den vackra gård, där 200 år efteråt Gunilla Bjelke föddes - varit ett förmånligt förvärf, som Bo Jonsson kunde bjuda i utbyte, då han önskade utvidga det område han redan hade i Wist socken. Uteslutet är kanske ej heller, att Bo Jonsson ansågs hafva särskilda kvalifikationer för öfvertagande af Säby, när släktens traditioner skulle brytas, eftersom han var befryndad med Knut Folkesson och själf härstammade från herr Svantepolk.

I hvarje fall tyckes fru Sigrid före afyttringen ha intresserat sig för gårdens förkofran, då hon sträfvat att utvidga komplexet, enligt hvad bytesbrefvet omtalar - fast det å andra sidan också är möjligt att regleringar i motsatt riktning förekommit.

Med Säby som centralpunkt sträckte sig egendomen vid denna tid söderut ned till sockengränsen och sjön Mörken, men samtidigt funnos också afläggare norrut på andra sidan Stångån. Själfva Säby omfattade icke mindre än fyra attungar. Med de nio attungarna i »Hagha» åsyftas måhända de områden söder om Säby, där torpen Stora och Lilla Hagen nu äro belägna, oaktadt dessa som torpnamn framträda tämligen sent. Mangslöxmala återfinnes i det nuvarande torpet Mums-

1 Sv. Dipl. fr. o. m. år 1401. Se äfven' Västergötl. Fornminnesför. Tidskr. 1908 s. 152.

målen längst i söder och Högama, såsom ofvan antydts, i skogvaktarebostället Högmo ett stycke från den nuvarande herregården. Otänkbart är icke, att äfven Fallemo, som i jordaböckerna omtalas först på 1500-talet, vid denna tid tillhört egendomen, inräknadt i de fyra attungarna i Säby eller i de nio attungarna i Haga. Då under senare delen af medeltiden samma Säby säges omfatta fyra gårdar, medan själfva Säby i nyare tider endast räknat ett mantal, är det tydligt, att här varit ett flertal bebyggda bydelar under äldre tid. Landamäres tyckes däremot ha legat utanför Sigrid Håkansdotters komplex, försåvidt det icke af Säbys ägare öfverlåtits till Wist kyrka, ty säkert är; att gården några år efteråt af kyrkan bortbyttes till Bo Jonsson.

De »nio spans afgäld» i Hofvetorp, som fastebrefvet omtalar, ha antagligen legat i direkt anslutning till Säbyområdet på andra sidan ån, således inom det nuvarande Cedersberg. Då enligt ofvan antydda beräkningar 24 spans afgäld motsvarade en attung, skulle jordområdet ha omfattat omkring $3/8$ attung. Vattenrätten till den del af Stångån, som ligger mellan dessa båda områden, har också ingåt ti uppgörelsen, då ålfisket invid Säby tydligen åsyftar forsen vid .Säby bro. I Hofvetorp ägde fru Sigrid dessutom en del af skogsområdet - i mått ej närmare angifvet - hvilket hon köpt af Dan i Hofvetorp för »ett nöt och ett hundrad järn». Af fastebrefvet framgår ej, huruvida denna skogsdel låg söderut längs Rengens strand eller norr-öfver i närmare anslutning till Risnäs, hvars södra del genom Stångån skiljes från norra delen af Hofvetorp. Då en half attung i Risnäs skog också tillhörde fru Sigrid, är det möjligt att de båda skogssträckorna lågo i närheten af hvarandra.

Äfven om Fallemo icke ingick i det öfverlåtna området, synes i hvarje fall fru Sigrids egendom ha varit större än Bjärkagården. Genom sträckningen norr om Stångån låg området lägligt till för bildande af ett än större komplex, hvilket dock först efterträdaren fick tillfälle att fullborda. Därvid hade han emellertid att träffa uppgörelser med ett flertal jordägare, då nämligen dessa gårdar närmast före Bo Jonssons tid voro uppdelade på många händer.

5

ANDRA JORDÄGARE I WIST

Liksom Bjärka och Säby voro frälsegårdar redan vid den tid, då de kommo i Bo Jonssons ägo, så tillhörde också andra delar af Wist socken den privilegierade klassen - ja, såsom ofvan antydts hade de flesta- af socknens gårdar, då de börja skymta i handlingarna, frälse-

män till ägare. I flera fall kan man iakttaga, att stora jordområden i socknen voro samlade på en hand, vare sig nu dessa voro rester af gamla släktområden eller de voro resultat af nydaningar i mer eller mindre spekulativt syfte.

Den gård i Wist socken, som oftast nämnes i bevarade handlingar är Risnäs. Gården, som numera är en af de större utgårdarna till Sturefors, ligger midt emot kyrkan på andra sidan Stångån med sträckning söderut längs åns strand. Med sitt ypperliga läge invid socknens centrum har Risnäs säkerligen redan tidigt varit en dominerande by på Stångåns sydöstra sida, från hvilken »odlingsarbete utgått med anläggningar af torp, som sedermera utbrutits såsom fristående hemman. Namnen på flera af de gårdar, som ligga söder och öster om Risnäs, tyda på ett dylikt ursprung.

Första gången Risnäs nämnes i bevarade handlingar är år 1286, då Olof i Risnäs med samtycke af sin hustru Estrid till Husby kyrka testamenterar en hemmandel i Risnäs öfre by samt andel i nedre byns skog.

Kyrkans andel i Risnäs - vare sig det är samma del eller någon på annat sätt förvärfvad - nämnes sedermera vid flera tillfällen. Sålunda omtalar domprosten Björn i Linköping i sitt testamente 1319 en gård i Risnäs, som tillhörde prästbordet i Wist. Den hade af honom blifvit nybyggd och försedd med inventarier, hvilket måhända hänförde sig till en tid, då han därstädes njutit rättigheter såsom sockenpräst. Han bestämde nu, att Risnäs skulle stanna vid Husby prästbord och endast inventarierna lämnas till hans släktingar. Bland de fyra kor, som donerades åt de fattiga, var också en från Risnäs. Kanske var det domprostens forna jord, som sedermera gick till Bo Jonsson, då denne vid åtminstone två tillfällen från kyrkoherden i Wist tillbytte sig jord i Risnäs.

Den del af byn, som stannade i lekmanhänder, gick sannolikt i arf inom donators släkt. Åtminstone synes släktsammanhanget klart under tre generationer, räknadt från början af 1300-talet. År 1303 nämnes Agmund i Risnäs såsom vittne i ett bref. En son till honom var otvifvelaktigt Avidus i Risnäs, som omtalas 1333 och som 1337 deltog vid en gränsreglering i trakten. Denne har nämligen haft en son med det mindre vanliga namnet Agmund, hvilken 1353 pantsatt en del af Risnäs till Wist kyrka. Då en annan son till Avidus, Staffan Avidsson, i sitt sigill förde ett adligt sköldemärke -(tre hjärtformiga blad) har släkten tydligen för sina egendomar åtnjutit frälsfrihet, som kanske förvärfvats först under någon af de senaste generationerna.

Af allt att döma ha släktens jordegendomar sträckt sig ej blott öfver Wist socken utan också till andra delar af Östergötland.

Vid Avidus' död såg sig hans änka Margareta 1352 föranlåten att till Linköpings domkyrka pantsätta Gismestad i Vikingstad socken, en öfverlåtelse, som följande år öfvergick till stadigvarande besittning, då Margareta och sonen Staffan sålde gården till domkyrkan.

År 1370 tyckes Staffan Avidsson ha dragit sina intressen från dessa trakter, då han af Bo Jonsson tillbytte sig jord på Öland och i Möre och i stället lämnade i utbyte egendom i olika delar af Östergötland¹. Måhända voro de gårdar, han nu lämnade, endast en del af den domän, som han eller hans förfäder innehade i Wist socken, men i hvarje fall var det rätt betydande egendomar, som Bo Jonsson genom bytet förvärfvade.

Sålunda nämnes i brefvet: i Risnäs »half tredje attung jord en sjättedel mindre»; i Skenstorp (Skälstorp) sju attungar; i Ringwidhathorp (Ringetorp) nio fjärdedels attungar i öfre torpet och åtta attungar i nedre torpet; i Hwirwa (Gräshorfva) half sjunde attung samt två tegar i »Hwirwa teghom»; i Tegneby skog en sjättedels attung och dessutom torpen Hästemon och Hjulabeck (jubeck).

Vidare omtalas jord i »Kirkiosaeter», »Högshaeter», »Fallasaeter», »Broko» och »Stubba Rytzlo», hvilka platser icke kunna igenkännas i nuvarande gårdar. Måhända ha de legat i Stångådalen där gränsen går fram mellan Skogs och Risnäs områden. I närheten af Källsäter finnes för närvarande en äng, som kallas kyrkängen. I samma trakt förekommer också en höjdsträckning, och af Hofvetorpsbäcken bildas här ett fall invid Hamra sluss. »Broko», af hvilket tolfte lotten af en attung öfverläts, har kanske fått sitt namn af den nämnda bäckens sammanflöde med Stångån, försåvidt det ej kan ha något samband med den nuvarande Brokängen på Pinnerums område. »Stubba Rytzlo», hvaraf tre lotter ingingo i bytet, kan också ha funnits i samma trakt. Antagandet styrkes i viss mån af ett intyg, som 1403 lämnades om Bo Jonssons byte med kyrkoherden i Wist, och hvaraf framgick att både »Fallasaeter» och »Broko» lågo nära Risnäsamåla och Risnäsavada.

Slutligen öfverlätos också rättigheter till vattendrag, nämligen två attungsdelar af Husaby fiskevatten invid kyrkan och ett antal strömmar, hvilka dock ej med säkerhet kunna identifieras. En ström, »som ligger ofvanför Skorpa qvern i Howathorp», är antagligen den västra strömmen i Skälstorpsfallet. Måhända får man isamma fall söka »en annan, ström, som ligger östanlands ofvanfore Gyrringis qvern och sunnarst i strömenom» samt »Gyrringe qvern östan ana, hvilken som öfverst i strömenom ligger.» »Östanlands» skulle i så fall endast betyda på östra åsidan, och de båda strömmarna skulle ligga ett stycke från hvarandra i det långsträckta Skälstorpsfallet, den

1 Perg. 1370 17/1 UB. Tryckt nedan sid. 354.

förra söderut i fallets öfre del och den senare norrut närmare Skorpa, med kvamen belägen just där det skarpa fallet i nedre strömmen begynner. Då fallen före Rengens sänkning måste ha varit kraftigare än för närvarande, kan man tänka sig ett flertal användbara strömmar vid Skälstorpsfallet. Gyringe är tydligen namnet på en person - kanske samme Anders Gyringe, som några år förut var fasteman vid ett jordaskifte i Landeryd socken¹.

En »qvernaström, som ligger östanlands i Tostafors» afser måhända» det ännu bevarade fallet i bäcken vid Hofvetorps slussar. Strömmen har tydlige. legat invid Hofvetorps område - alltså på östra stranden .af bäcken då den stått i samband med »de qvernena som Bo Jonsson fick af Dan i Howathorp». Att söka någon af de nämnda strömmarna längre upp i Stångån - vid Kvarntorpet eller Säby bro kan svårligen låta sig göra, då bygdema däromkring tillhörde egendom, som på annan väg kommo till Bo Jonsson. Lika litet kan man söka dem österut vid Sturefors-fallen.

Söker man de osäkra orterna på här angifna platser, får man ett tämligen sammanhängande komplex, som genom bytet skulle öfvergått till Bo Jonsson. På östra åstranden upptog det en sträcka ifrån Risnäs ned öfver Ringetorp och Skälstorp med några torpaställen längre österut, och i anslutning därtill låg på västra stranden ett område kring Hofvetorpsbäckens utlopp i Stångån och några sträckor på de nuvarande Skogsägorna nedåt Gräshorfva. Om också Staffan Avidssons egendom i Wist socken icke omfattade mera än det som nämnes i 1370 års bref, så var det i hvarje fall en betydande domän, som godt kunde ställas vid sidan af Johan Peterssons Bjärka och Sigrid Håkansdotters Säby.

Huruvida de delar af Risnäs, som på andravägar kommo till Bo Jonsson, en gång tillhört Staffan Avidssons släkt, är omöjligt att afgöra. Säkert är att flera delägare i den gamla byn vid denna tid funnos, bland hvilka Sigrid Håkansdotter och Wist kyrka redan ofvan omtalats.

Flera år efteråt, 1384, erhöll Bo Jonsson en attung i Risnäs af Gustaf Matsson, hvilken troligen är identisk med den riddare af samma namn, som förde en sjuuddig stjärna i vapnet och om hvilken antydan lämnats här ofvan i samband med redogörelsen för Nils Turessons giftermål. Drotsen fick af Gustaf Matsson Risnäsjorden jämte ett jordstycke i Landeryd socken i ersättning för 10 marks ingäld, som drotsen hade att fordra från ett föregående byte². Med detta afses antagligen en större uppgörelse af 1382, då ett flertal gårdar skiftades mellan Bo Jonsson och Gustaf Matsson, hvarvid dock ingen

1 Perg. 1355 18/5 UB.

2 Perg. 1384 2/12 UB.

gård i Wist socken omnämnes. Otänkbart är icke att Gustaf Matsson hade något större jordområde uppe i de norra trakterna af socknen, om hvilka handlingarna från denna tid endast lämnat enstaka upplysningar.

Söder och väster om Staffan Avidssons jordområde vidtog Hofvetorp med sina olika gårdsdelar, hvilka vid denna tid voro fördelade på flera händer. Första gången gården nämnes i bevarade handlingar är år 1337, då Gunnarus i Hofvetorp medverkade vid den förut nämnda gränsregleringen, som leddes af Avidus i Risnäs. Sedermera har Herman i Bogesta, som var bosatt i Landeryd socken invid gränsen till Wist, ägt jord både i Hofvetorp och Väsentorp, då han 1360 pantsatt till Bo Jonsson en attung i den förstnämnda och en fjärdedels attung i den sistnämnda gården jämte Hakafors ström - det nuvarande Hackefors i Landeryd¹. Dan i Hofvetorp

53. Staffan Avidssons sigill.
Perg. 1353 13/6. RA.

54. Gustaf Malssons sigill.
Perg. 1378 26-31/3. RA.

har före år 1371 sålt jord i Hofvetorp både till Bo Jonsson och till fru Sigrid Håkansdotter, hvilken kommit i besittning såväl af byadel som skogsmark därstädes. Och slutligen har Margareta i Mörketorp år 1371 bortbytt till Bo Jonsson »den nordiste gården västan gatuna i Hofvetorp», för hvilken hon erhållit jord i Markustorp². De ifrågavarande delarna ha troligen legat spridda och blott varit enstaka afsöndringar från byn, som kanske ännu till hufvudsaklig del ägts af bönder.

Samma har säkerligen varit förhållandet med *Skogs by*, som vid olika tillfällen omnämnes såsom uppdelad på flera ägare. Första gången gården med säkerhet omtalas är år 1350, då Elena, änka efter Ingevast, med samtycke af sin son, kyrkoherden Karl i Skruckeby, skänker en fjärdedels attung i Skog till prästbordet vid Wist kyrka. Sedermera har Johan Petersson ägt ungefär en tredjedels attung i gården, öfverlåten till Bo Jonsson 1367. Vidare har denne 1377 er-

¹ Perg. 1360 25/2 UB. Tryckt här nedan sid. 351. .

² Perg. 1371 1/11 UB. Brevvet är i förteckning RA felaktigt dateradt 1370.

hållit en och en åttondels attung i Skog genom byte med Peter Tomas-son, en i samtida handlingar ofta förekommande person, som fungerade såsom domhafvande i olika delar af Östergötland¹. Slutligen har Magnus Skraddare 1382 sålt till Bo Jonsson tre fjärdedels attung i samma by². Den nyssnämnda del, som Wist kyrka emottagit, har måhända ingått i den attung i Skog, som kyrkan 1379 bortbytte till drotsen³. Allt tyder i hvarje fall på att någon sammanhängande domän icke här förekommit.

Sannolikt är, att namnet Skog icke vid denna tid varit brukligt för hela det område, som senare gått under detta namn, utan ha här funnits flera gårdar med själfständig ställning. Att vissa ställen omkring Källsäter antagligen haft benämningar, som numera försvunnit, är redan ofvan omtaladt. Här kan tilläggas ytterligare ett namn, som med all sannolikhet hänfört sig till en gård inom Skogs nuvarande område. I sitt donationsbref af 1350 omtalar hustru Elena också

55. *Hermans i Bogesta*
sigill.
Perg. 1355 18/5. UB.

56. *Peter Tomassons*
sigill.
Perg. 1379 29/9. RA.

en attung i Yfra Eke, som skänkes till kyrkobygget i Wist, och 1382 säljer Magnus Skraddare jämte jorden i Skog äfven en attung i Sydhran Eke. Att denna gård var belägen i trakten af Skogsgårdarna tyckes äfven framgå af kartor från 1700-talet⁴. Där låg nog också tre fjärdedels attung i Haesteng, som Magnus Skraddare vid det nämnda tillfället sålde - kanske samma ställe på Skog, som än i dag kallas Hästängen.

Äfven Vässentorp har tydligen varit uppdeladt på olika händer. Gården, som omtalas första gången 1360 vid Hermans af Bogestad nyssnämnda pantsättning, har också haft Johan Petersson i Bjärka till delägare, hvarjämte äfven Wist kyrka ägt en del, som 1379 upplåtits till Bo Jonsson.

Gnishorfva börjar också vid denna tid framskymta i handlingarna under namnet »Hvirve». Första gången, som med säkerhet detta

1 Perg. 1377 25/3 Link. Bibl. 2 Perg. 1382 13/6 Link. Bibl.

3 Perg. 1379 5/5 UB. Tryckt här nedan sid. 355.

4 Påpekadt af docenten Natam Lindqvist.

hemman åsyftas, är i det ofvannämnda brefvet af 1370, då delar af »Huirve» ingingo i det komplex som Staffan Avidsson bortbytte till Bo Jonsson¹. År 1377 ägde Peter Tomasson jord i »Hwifum», hvilken till Bo Jonsson bortbyttes samtidigt med den nyssnämnda delen i Skog.

Af de norra Säbygårdarna vid Rengens strand är Ríngsnäs den som först nämnes, då en del af »Raengsnaess» 1379 bortbytes från Wist kyrka till Bo Jonsson. Några år efteråt, i Magnus Skräddares bref af 1382, förekommer Matis i Karlsnaes (*Karsnäs*) bland fastemännen. Bland gårdarna öster om Stångån är *Hållingstorp* den som tidigast nämnes i bevarade handlingar, försåvidt nämligen det är denna gård, som åsyftas i det förut omtalade brefvet af 1295, genom hvilket Erik Petersson bl. a. tilldömes »Bierghae» och »Holmgersthorp». Något annat än en gissning kan dock detta antagande icke vara. Då gården sedermera med större visshet framträder, kallas den både Holmgerstorp och Holgerstorp. Kyrkan i Wist äger då en del af gården, som 1379 upplåtes till Bo Jonsson. Förmodligen har någon del också sammanhört med Staffan Avidssons ofvannämnda komplex, eftersom denne ägde torpet Hästemon, som i senare tider räknats till Hållingstorp.

Skälstorp nämnes för första gången i Staffan Avidssons bref af 1370, då gården öfverläts till Bo Jonsson.

Göttorp ägdes vid samma tid af Heming Lafrensson, som 1370 bortbytte till Bo Jonsson sju attungar i »Göthathorp» mot jord i Grebo socken - en uppgörelse, på hvilken drotsen sju år senare fick fasta².

Af de österut belägna Säbygårdarna är Gunnarsbo den enda, som omnämnes vid denna tid. Redan 1355 omtalas Thorsten i Gunnarsbothum bland fastemännen vid ett jordaköp i Landeryds socken³; 1377 erhåller Bo Jonsson fasta på jord, som han därstädes köpt af Leksten Sunasson, och 1379 förvärfvar han en del af samma gård från Wist kyrka.

Slutligen kan nämnas, att Landamäre första gången förekommer i den ofta omtalade handlingen af 1379 bland de från Wist kyrka öfverlåtna egendomarna.

De gårdar, som icke ingå i det nuvarande Bjärka-Säby, omtalas också vid enstaka tillfällen i tidens handlingar, om också ej så ofta som landsträckorna kring Stångån, hvilka drogos in under Bo Jonssons egendomstransaktioner.

Längst bort i väster låg Stafsäter, som redan under medeltiden

I Ett »Hvirve», som nämnes i bref 1356 och 1358, ligger med all säkerhet i Åkerbo h:d, där alla i samma bref omtalade gårdar äro belägna, däribland Bierghe och Bjärkastadom

(Jfr ofvan sid. 90 not I).

2 Perg. 1370 13/6 UB. 3 Perg. 1355 18/5 UB.

synes ha varit sätesgård för en frälseläkt. År 1332 - då det första gången omnämnes -- säljes »Stafsaetrum» i Husabywist af Ingeborg Dansdotter till hennes släktinge Guttorm Turesson¹. Måhända är det samma Stafsäter, som 1368 ägdes af Johan Peterssons ofvan omtalade farbroder Nils Jonsson i Klockrike. Vid arfsuppgörelsen efter honom fick brorsonen Peter Bodgersson behålla Stafsäter jämte en del andra egendomar i angränsande socknar.

Äfven Styfvinge har vid denna tid varit bebodt af en frälseläkt, hvilken dock, i likhet med Risnäs släkten, tyckes ha vunnit sin vapensköld tämligen sent. År 1337 deltog Sune i Stiuinghe tillsammans med Avidus i Risnäs m. fl. i den förut omtalade undersökningen om gränsen mellan Vreta och Bogesta byar. En son till honom var tydligen den Sigmund Sunesson, som 1349 var gårdens ägare. Denne, som i sitt vapen förde tre pilspetsar snedt i skölden, omtalas någon gång i samtida handlingar och ägde egendomar äfven i andra delar af landet. Liksom grannen i Risnäs var han i behof af pen-

57. Sigmund Sunessons
sigill. i Wist
Perg. 1355 10/5. RA.

58. Kyrkoherde Karls
sigill.
Perg. 1370 13/6. UB.

ningar och sålde eller pantsatte gårdar allt emellanåt. Sålunda fick Wist kyrka en half attung i Styfvinge i pant för ett lån af 20 mark penningar, och några år efteråt sålde han Sibbarp och Rökinge i Östergötland. Att han hade flera gäldenärer tyckes framgå af en förklaring af Nils Olofsson Strale, som vid ett tillfälle uppräknar alla sina skulder och kreditorer men säger sig blott ha en enda fordran, nämligen 29 mark hos Sigmund Sunesson! Tydligen kom också Bo Jonsson i hans väg - att döma af en uppgörelse år 1356². Då drotsen 1379 ägde jord i Styfvinge, är det högst sannolikt, att han förvärfvat den från Sigmund Sunesson. Den pant Sigmund lämnade till Wist kyrka har nog också stannat hos panthafvaren, ty säkert är att kyrkan sedermera visade intresse för att just kring Styfvinge koncentrera sin egendom.

1 I det förut omtalade brefvet af 1319, hvarigenom domprosten Björn grundar en prebenda i Linköping, omtalas en äng kallad »StuWsatir» i samband med Birgerstorp (i Vvist s:n), men detta kan svårligen åsyfta Stafsäter.

2 Perg. 1356 9/4 UB.

I närheten af kyrkan låg Husby gamla gård, om hvilken ofvan talats. Då den 1340 nämnes i en bevarad handling, erhåller kyrkan andelar i gården, och sedermera förekomma vid flera tillfällen upplåtelser till kyrkan, som gifvetvis hade intresse af att förvärfva denna välbelägna gård.

Längre norrut lågo *Norrberga* och *Vreta* byar, båda omtalade i det nyssnämnda brevet af 1337 angående utredning om gränsen mellan *Vreta* och *Bogesta* byar. Tydligt sträckte sig *Vreta* denna tid upp till gränsen af *Wist*, där den sammanstötte med *Bogesta*, som ligger i sydöstra hörnet af *Landeryd* socken.

Redan 1303 nämnes *Vreta*, och 1333 var gården invecklad i en tvist om vattenrätten i *Kabbefors* - såsom det nuvarande *Sturefors*fallet i *Stångån* den tiden kallades. En del af byn tillhörde tydligen en prebenda, som disponerades af kaniken *Magnus* i *Linköping*, och denne gjorde nu anspråk på den mellersta strömmen i forsen gentemot *Askaby* kloster, som fått en kvarn vid strömmen i testamente af *Helena*. Intyg lämnades, att strömmen af ålder tillhört *Vreta*, redan då gården ägdes af *Gudmund Gaas* och sedermera då den innehafts af *Ambjörn* och dennes son *Gudmund Krumme*, hvilken i sin ordning lämnat gården till domprosten *Wimund*. Under de 16 år denne innehafte *Vreta*, hade han gjort fiskdammar och anordningar, som ännu voro i bruk. Vederbörande funno också skäl tilldöma strömmen åt prebendan.

Den *Helena*, som hade skänkt kvarnen till *Askaby* kloster, var säkerligen ägare till den bredvidliggande *F Orsa* gård, ursprunget till det nuvarande *Sturefors*. Af allt att döma var denna egendom ännu icke af någon större betydelse. I belysande handlingar nämnes *Forsa* första gången på 1370-talet, då *Bo Jonsson* till kyrkan i *Wist* bortbytte en kvarnström, som han ägde vid *Forsa*.» Troligen är det samma gård, som i början på 1400-talet kallas *Kabbefors*¹.

Vissa under *Sturefors* numera afhysta gårdar omtalas långt tidigare än *Forsa*. Så är förhållandet med det öster om *Wist* kyrka belägna *Tegnaby*, som förekommer i ett bref redan 1286, då *Clemens* i *Tegnaby* beseglar *Olofs* i *Risnäs* testamente. Gården, som sedermera nämnes vid flera tillfällen, tyckes ha sträckt sig äfven söder om ån, då »*Tegnaby skog sunnan ana*» förekommer i *Staffan Avids*sons här ofvan citerade bref².

1 I ett bref 1403 omtalas att Bo Jonsson till kyrkoherden i Wist bortbytt kvarnströmmen vid Forsa mer än 30 år tidigare (Sv. Dipl. fr. 0. m. år 1401, IV n:r 2968). Ett Forsa, som jämte Bogestad och Smedstad m. m. 1369 testamenterades till en prebenda i Linköping af kaniken Håkan i Sandsjö, är säkerligen Forsa i Landeryd socken, det nuvarande Slattefors (Reg. Eccl. Linc. f. 141). I bref 1433 16/4 (RA) vittnar hustru Margiti Kabbefors att hon gifvit sin kvarn i Kabbefors åt Linköpings domkyrka.
2 Ett Tegneby, som Ingrid Svantepolksdotter 1321 testamenterade till Vreta kloster, var, såsom ofvan omtalats, troligen beläget i Rystad socken.

59. Orter i Wist, omtalade på 1300-talet.
Namnen moderniserade. Kartan uppr. 1923.

År 1319 omtalas Byrstorp af domprosten Björn både vid hans prebendestiftelse och i hans testamente. En äng vid »Birgerstorp» skänktes nämligen till prebendan, och i själfva gården sade sig domprosten ha inventarier och lösegendom, som testamenterades till släktingarna, medan en ko i gården skulle gifvas åt de fattiga. Denna gård var säkerligen en af de största i socknen, med sträckning från Stångån öster om Risnäs och Ringetorp ända ned till Hållingstorp. Strömmen »Fröawerke», som enligt testamentet anslogs till prästbordet i Wist, var måhända Byrstorps andel i det nuvarande Stureforsfallet. Gården,

som för längesedan är aflyst under Sturefors, har ännu sitt namn bevaradt - ehuru i förvrängd gestalt - i Bestorps småskola och torp¹.

Äfven det i närheten liggande *Ingetorp* nämnes vid ett enstaka tillfälle, i det att en Lars - hvares efternamn i handlingen är oläsligt - år 1336 gör anspråk på jord i »Ingeuastathorp».

Slutligen kan nämnas, att också två gårdar söder om Säby omtalas i bref från denna tid, då nämligen Margareta i *Mörketorp* år 1371 af Bo Jonsson tillbyter sig jord i *Markustorp*². Måhända är det samma jord, som han förvärfvat från Stenar i Markustorp och å hvilken han kort förut fått fasta.

Af det anförda framgår, huru fullkomligt sporadiskt uppgifter om Säbygårdarna förekomma i urkunderna, men också huru uppdelade socknens byar voro på flera händer. Om större esläktegendomar verkligen funnits tidigare, var dock vid 1300-talets midt splittringen förhärskande, och ingen frälseman hade ännu varit stark nog att bilda nya domäner på resterna af de gamla.

Under inflytande af tidens andliga intressen var det emellertid en annan makt, som sökte åstadkomma hvad Bo Jonssons närmaste föregångare i dessa afskilda bygder icke medhunno, nämligen kyrkan. Uppenbart är att *Wist kyrka* framförallt genom donationer skaffade sig betydande jordområden, med hvilka den sedermera köpslog eller spekulerade i likhet med de världsliga intressenterna. Gifvetvis äro endast ett fåtal af donationsbrefven bevarade, men det som återstår vittnar i hvarje fall om den makt kyrkan hade öfver sinnena. Mången gång ingingo donationerna såsom led i den upplösningsprocess, som kyrkan i hög grad befördrade, då den sökte häfda individens rätt att fritt föfoga öfver arvegods och därigenom bidrog till en förskingring af gamla släktomäner.

Huru stora delar af *Wist* socken, som kyrkan ägde, är oss icke möjligt att bedöma, men af den ofta citerade handlingen af 1379, genom hvilken kyrkan bortbytte jord till Bo Jonsson, framgår i hvarje fall, att kyrkans egendom återfanns i alla vinklar och vrår af socknen. Redan 1370 hade föröfrigt socknens kyrkoherde Karl Sunesson bortbytt till Bo Jonsson delar af Risnäs samt ett ålfiske invid Bjärka-holm, hvarmed tydligen åsyftas det nuvarande Kvarntorpsfallet. I stället hade kyrkoherden erhållit tre attungar i »Husaby-Wist»,

1 En jämförelse mellan kartor och jordaböcker ådagalägger, att det är samma gård. I jordaböckerna ända från 1500-talet till senaste tid omtalas endast Byrstorp, men icke Bistorp eller Bestorp. På kartorna, ända sedan 1703, finnes icke Byrstorp, men däremot Bistorp, som efterhand förändrats till Bestorp. Redan på den äldsta kartan är Bistorp en mycket stor gård.

2 Se sid. 130, not. 2. V

hvilka uppenbarligen utgjorde delar af Husby gård invid kyrkan. Något år efteråt hade ett ytterligare byte förekommit mellan samma intressenter¹. Bytesuppörelsen af 1379 omfattade ett än större antal jordlotter och afsåg helt enkelt detsamma som ett modernt laga skifte, nämligen att samla kyrkans jordar på ett ställe, medan drotsen öfverallt förvärfvade småjordar, som kunde läggas till det komplex, han redan bildat i socknen.

Bo Jonsson gaf kyrkan dels en half attung i Styfvinge och en fjärdedels attung i Styfvlunge skog, dels 40 marker svenska penningar, medan kyrkan åt honom öfverlämnade ett flertal småjordar. Af bytesbrevet framgår sålunda, att kyrkan disponerat jord i Skog, Jordstorp, Ringetorp, Hållingstorp, Mårdstorp, Klint, Gunnarsbo, Landamäre, Högmo, Ringsnäs, Vässentorp, »Joansäter» (måhända detsamma som Sätra), Brommetorp och »Knutsmala» (hvilket måhända är felskrifvet. för det närliggande torpet Tjugmålen) samt Sudra Bjerger, hvarmed måhända afses Berga i någon af grannsocknarna Slaka eller S:t Lars. Tydligen var det hela en samling små afradslotter, som af olika personer blifvit donerade och som kyrkan nu fann det besvärligt att hålla reda på. Att egendomen sålunda försköts uppåt Husby och Styfvinge kan i viss mån styrka antagandet, att själfva kyrkobyggnaden just vid denna tid förlagts till norra delen af socknen.

Äfven andra andliga institutioner hade för öfrigt gjort förvärf i Wist socken, exempelvis Helgeandshuset i Skenninge, som 1370 kunde till ärkedjeknen Nils i Linköping bortbyta jord i Husaby-Wist invid Wist kyrka emot jord i Sandby i Hof's socken. Denna jord, som kallades »Bredegårds attung», gick emellertid vidare redan samma dag, då ärkedjeknen i sin tur bortbytte den till Bo Jonsson emot några åkrar vid Linköping. Då jorden låg under Husby och senare ägdes af Wist kyrka, ingick den troligen i de »tre attungar i Husaby-Wist», som Bo Jonsson samma dag lämnade till kyrkoherde Karl. Sannolikt hade attungen såsom utjord sammanhört med Bredegård invid Linköping och därifrån fått sin beteckning. Denna gård var nämligen samtidigt föremål för transaktioner, i det att Bo Jonsson och hans moder öfverlät den till en kantoria i Linköpings domkyrka². Samma

1 Perg. 1370 '5 (UB) och ofvan sid. 134, not I. Att det 1403 åberopade bytet ej kan vara identiskt med bytet 1370 4/5 framgår bl. a. af citatet i 1403 års bref.

2 Flera bref om dessa byten 1370 4/5 eller 6/5 i Örnhelms Collectanea. III s. 951, 952 (RA), i Reg. Eccl. Linc. f. 96, 134 (RA) samt i UB och Link. Bibl. Sammanhanget är något oklart, då. brefven dels tala om »Bredegård vid Linköping», dels om »Bredegårds attung i Wist», men säkerligen kan det bäst förklaras på här antydt sätt. I bref 1414 "/1 (RA) bekräftas kantoriens rätt till Bredegård vid Linköping, och i bref 1433 1°/9 (RA) tilldömer bisköpen Wist kyrka »en attung i Bredegårdenom» i Wist, iggande »in Husby».

Vid sistnämnda bref är af senare hand antecknad att jorden var »iffrån Wrethegården vid Linköping bytt till Wist kyrka» - tydligen en felläsning af gårdsnamnet.

dag kunde också kaniken Joar i Vi till Bo Jonsson bortbyta en attung i Wist _ som kanske också gaf material för det pågående bytet med socknens kyrkoherde.

Det var sålunda många uppgörelser, som sammanköplades, vare sig nu syftet var en praktisk uppdelning af jordlotter eller det hela var en jobbareaffär, då samma jord fick byta ägare icke mindre än tre gånger under loppet af en enda dag. Man tycker sig nästan kunna skönja, huru de andlige intressenterna öfverlägga med den rike magnaten i dessa världsliga ting, då tomter och jordar vägas mot hvarandra vid sammanträffandet i den gamla stiftstaden. Den man, som var själen i dessa byten, dref väl högre spel med egendomarna än någon annan, men han var ingalunda ensam om sina transaktioner. Hela den regleringsprocess, i hvilken dylika uppgörelser ingingo som led, fortfor nog oafbrutet _ med allt starkare intensitet ju mera spekulationsfebern spände förväntningarna på lönande byten.

60. Hålyxa från bronsåldern
funnen å Bjärka-Säby.

ERROR: undefined
OFFENDING COMMAND:

STACK: